

NAGLASNA TIPOLOGIJA I NJENA PRIMJENA U STANDARDNIM RJEČNICIMA*

Božidar Finka

Između više bitnih zadaća što stoje pred našim jezičnim stručnjacima nalazi se i izrada »dobrih, modernih i opsežnih rječnika«. ¹ Svima nam je jasno da se dobar rječnik jednoga jezika ne može izraditi prekonoc, najmanje onda ako se očekuje da taj rječnik posluži kao temelj za izradu školskih i drugih posebnih rječnika. Takvoj će funkciji moći poslužiti temeljni rječnik samo onda ako se izbjegne površnost i brzopletost te ako se pri njegovoj izradi budu uvažavale moderne znanstvene metode i suvremeni pogledi na problematiku standardnih rječnika.

S rječnicima stojimo vrlo loše. Oni kojima raspolažemo ni približno ne sadrže ostvareno rječničko blago, o iskorištavanju jezične potencije da se i ne govori, i odreda su zastarjeli. Prve dvije knjige *Rječnika* Matice hrvatske i Matice srpske osobito su među Hrvatima izazvale žestoku i jednodušnu negativnu kritiku, pa je očito da se rad ne može produžiti bez bitne preinake samih koncepcija po kojima se taj rječnik počeo izrađivati. No bez obzira hoće li se nastaviti i završiti taj ili započeti koji drugi rječnik, uz mnoga je druga važna pitanja neobično važno i pitanje kako će se u tom rječniku prikazati podaci u vezi s naglasnom normom i drugim pravorječnim normama.

* Članak je skraćena verzija koreferata na VI kongresu Saveza slavističkih društava Jugoslavije održanom u Budvi od 6. do 12. listopada 1969.

¹ Dr Dalibor Brozović, Stanje i problemi u jugoslavenskoj lingvistici, VI kongres SSDJ, Budva 1969.

S obzirom na suvremene lingvističke zahtjeve i s obzirom na goruće praktične potrebe za jednim dobro akcentuiranim rječnikom, treba težiti za tim da naglasnu materiju izložimo tako da se dobije pouzdana obavijest o svakom obličnom naglasku, što preglednije i što jednostavnije. Od uspješnoga rješenja toga zadatka u hrvatskome jeziku znatnih bi koristi mogla imati i slovenistika i makedonistika, kao što bi i kroatistika i serbistika mogle imati koristi od adekvatnoga rješenja toga pitanja u kojemu drugom slavenskome jeziku. Ipak, nitko nije pozvaniji od nas i ni pred kime ne leže takva dužnost i odgovornost kao upravo pred nama da konačno napravimo takvu naglasnu tipologiju koja bi odgovarala i svima lingvističkima zahtjevima i koja bi istovremeno zadovoljila i sve praktične potrebe. Moramo, dakle, već jednom jasno utvrditi koji sve oblici naglasnoga ponašanja postoje u našem jeziku, kakav je njihov međusobni odnos, razraditi i klasificirati naglasnu tipologiju te svaki tip označiti prikladnim i jednoznačnim simbolom, i to tako da simbolika bude primjenljiva u svakom jezičnom priručniku, dakle i u svakom rječniku. Treba već danas smatrati promašajem svaki rječnik hrvatskoga jezika u kojemu nema pune obavijesti o pripadnosti svake promjenljive riječi, sa svim njenim oblicima, određenom naglasnom tipu.

Prve dvije knjige Rječnika naših Matica gotovo su u svemu slijedile Pravoпис iz god. 1960, pa iako u njima ima obilje podataka o naglasku, još uvijek *donose tek simbolički dio naglasnih potvrda*, s krajnjom neekonomičnošću i jedva podnošljivom preglednošću prikaza naglasnoga inventara. Ne treba suviše ni isticati da je iluzorno očekivati od svakoga korisnika toga rječnika da će znati i moći u svakome pojedinome slučaju odrediti naglasak za svaki oblik riječi koji nije akcentuiran u samome rječniku. Ako to nije moguće, kao što uistinu nije, promašaj je takva naglašivanja i takvih naglasnih rječnika očit. *Bilo da informira ili normira, u rječniku treba da se i o naglasku nalazi čitava, a ne samo djelomična obavijest, isto onako kao što se traži da se pruži puna obavijest o fonetici odnosno fonematici, morfonematici i semantici svake riječi.*

Za standardni se rječnik mora odabrati najrazlikovniji naglasni sustav, tzv. *maksimalni sustav novoštokavskoga tipa*. Bit će korisno da se takav sustav i ovdje ilustrira s nekoliko primjera u direktnoj opoziciji naglasnim sredstvima: *pūstīti, pūstīm* (učiniti slobodnim, ostaviti i sl.) i *pústīti, pústīm* (činiti što pustim) pored *pústjeti, -stīm* (ijek., postajati pust), itd., nasuprot naglasnom nerazlikovanju tih glagola u minimalnom štokavskom sustavu. Neće biti naodmet ovdje spomenuti da se za naglašivanje s minimalnom razlikovnošću u posljednje vrijeme zalaže američki slavista T. F. Magner.² Na osnovi dobivenih

² Dr Thomas F. Magner (Pensylvania State University): Postvukovske akcenatske norme u suvremenom hrvatskosrpskom jeziku (umnožena verzija na hrvatskom jeziku). Prilog je bio namijenjen kao autorov referat za slavistički kongres u Pragu (1968), pa je kasnije i tiskan (na engleskom), zajedno s drugim američkim priložima, u zborniku posvećenom spomenutom kongresu.

rezultata, bazirajući na auditivnoj percepciji govora stanovitoga broja gradskih stanovnika koji u većoj ili manjoj mjeri odstupaju u svom govoru od naglasne norme prihvaćene za standardni jezik, Magner donosi dalekosežne prijedloge o potrebi revizije samih osnova na kojima počiva hrvatsko i srpsko književno naglašavanje. Treba međutim istaknuti da su Magnerovi rezultati, inače objektivno prihvatljivi, uvjetovani specifičnim prilikama koje su dovele baš do takova stanja naglašavanja u našim urbanim sredinama, pa bi prije trebalo da posluže kao signal za djelotvornije nastojanje da se i u urbanim sredinama što dosljednije primjenjuje književno naglašavanje, a manje da se dovodi u pitanje samo to naglašavanje. Gotovo je sigurno da bi prihvaćanje takovih sugestija značilo dalje zamaglivanje problema i dalje odgađanje da se posao naglasne tipologije i klasifikacije konačno uspješno privede kraju.³

Suprotno iznijetim sugestijama, Pravopis sadrži mnoštvo primjera koji potvrđuju njegovu težnju za povećanom naglasnom razlikovnošću leksičkih jedinica, ali kad bismo u rječniku koji tek treba izraditi navodili naglasne inačice prema svim mogućim naglasnim sustavima potvrđenima u Pravopisu i k tome još dodali naglasne inačice tipične za pojedine stilove u različitim književnim središtima na području govorenoga hrvatskoga i srpskoga jezika, s mnogo se vjerojatnosti može tvrditi da ima malo oblika za koje se ne bi našlo po nekoliko, pa i po desetak, katkad i više naglasnih inačica. Jasno je da se ni tim putem ne može ići, odnosno da nam u tom poslu Pravopis nije siguran vodič, iako se pomalo neopravdano nameće kao normativni naglasni priručnik.

Da se uza svaku promjenljivu riječ ne bi morali navoditi svi oblici s različitim naglasima u usporedbi s naglaskom osnovnoga oblika, u rječniku koji bi u naglasnom pogledu udovoljio modernim zahtjevima treba označiti samo naglasni tip zgodno odabranim brojkama (simbolima) ispred natuknice. Simboli bi bili protumačeni u uvodu rječnika gdje bi se dali i primjeri u odgovarajućim tabelama. Problemi zanaglasne duljine, proklize i naglasnih inačica obuhvaćaju se i rješavaju u sklopu cjelokupnoga naglasnoga inventara.

Držeći se Klaićevih podataka o proklizi,⁴ primjeri se kao *ù grād* (s proklizom) i primjeri kao *slučāj* (bez proklize) ničim ne razlikuju u naglasnom ponašanju, pa nema potrebe da se odvojeno tretiraju ni u klasifikaciji naglasnih tipova. I duljina se u odnosu na kraćinu veže samo uz neka, uvijek ista i unaprijed poznata mjesta. Nepremostivih teškóćā ne bi smjelo biti ni s tzv. *polo-*

³ Magnerovo je gledište podvrgao kritičkoj analizi M. Kravar u članku: Problematika naše gradske akcentuacije (U povodu jednog filološkog testa), Zadarska revija, XVII, br. 3, 177–190, Zadar 1968. Kravar ovako formulira svoje mišljenje: »(...) nema razloga da dovedimo u pitanje osnove četveroakcenatskog sistema kao takva, iako u njemu ima krupnih detalja o kojima se može diskutirati: *postakcenatske duljine, pitanje proklize, sva sila akcenatskih dubleta, osobito morfoloških, itd.*, ali diskutirati ne u smislu da se pojedine crte zadrže ili ukinu, već da im se normira upotreba«. (str. 190)

⁴ Bratoljub Klaić, Jedan pedagoški pokušaj u akcentologiji, Ivšičev zbornik, Zagreb 1963, str. 195–202 (primjeri sa str. 198).

žajnom duljinom jer je njeno ostvarivanje uvjetovano određenim fonetskim zahtjevima, pretežno u zatvorenome slogu ispred sonornih konsonantnih glasova. Neki primjeri: *ožūjka* (gen. sg. prema nom. sg. *ožujak*) *žalca* (: *žalac*), *stārca* (: *stārac*), *ponèdjēljka* (: *ponèdjeljak*), *mèzimca* (: *mèzimac*), *lōnca* (: *lōnac*), *òkrājka* (: *òkrajak*), *Crnògōrca* (: *Crnògorac*), *tīgōvca* (: *tīgovac*), itd. Poznato je, međutim, da u naglasnim priručnicima ima i dosta odstupanja od idealno shvaćenoga pojavljivanja položajne duljine, ali ako se ne radi o regionalnom ili dijalekatskom izgovoru, ima dosljednosti i u tim odstupanjima, a jedno je od najzapaženijih »da o položajnoj duljini odlučuje i nàstupni slog, jer duljenja nema pred spomenutim skupom ako iza njega dolazi duljina; zato imamo npr.: *Būgārče*, *Būgārka*, *Būgārčica* prema *Būgarčād*, *būgarskī*; *brātīnstvo* prema *brātinskī*; *Pòdgājka* prema *Pòdgajčāni* itd.«⁵

Za posao klasifikacije nisu veća smetnja ni naglasne dublete, odnosno višestruke naglasne inačice. Najobičnija je pojava da jedna inačica pripada jednom, a druga drugome naglasnome tipu. Temeljni je, dakle, zadatak utvrditi koji oblici naglasnoga ponašanja opstoje i kako se raspoređuju u tipove, a manje je važno ima li koja riječ dvije naglasne inačice ili više njih i kako su one raspoređene: da li kao slobodne varijante na čitavu hrvatskome i srpskome jezičnome području ili su vezane samo na po jednu varijantu, odnosno na po jedan književni jezik.

Bitno je za naglasnu tipologiju i klasifikaciju da se primjenom odgovarajućih metoda i uočavanjem zajedničkih elemenata u ponašanju i raspodjeli naglasaka količina naglasnih tipova svede na najmanju moguću mjeru, s ciljem da klasifikacija bude što praktičnija, pristupačnija, upotrebljivija. To će se najlakše postići ako se različiti oblici ponašanja i raspodjele naglasaka svrstavaju u tipove po naglasnim kriterijima, a ne prema tome kojemu obličnomu tipu te riječi pripadaju, *iako bi klasifikacija u kojoj bi se istim simbolima mogao definirati i naglasni i oblični tip imala znatne praktične prednosti*. Bez mnogo dokazivanja može se tvrditi da istim naglasnim tipovima mogu pripadati oblično veoma heterogene riječi, npr. imenice i različitoga broja slogova i drukčijih obličnih kategorija i nejednakih rodova. Prema tome, naglasnu tipologiju ne treba nužno vezivati za te osobine. Zaključak je jasan: *Iako se naglasni tipovi praktički dokazuju i provjeravaju na obličnima, jedni se s drugima ne poistovjećuju*.⁶

⁵ Primjeri su i citat iz nedovršene rukopisne radnje Stjepana Ivšića s radnim naslovom »Prilog za kvantitetu u hrvatskom (srpskom) jeziku«.

⁶ Praktičan pokušaj naglasne tipologije u našem jeziku kakav se ovdje predlaže konkretno je već izvršen i publiciran u radnjama: Werner Lehfeldt – Božidar Finka, *Das Akzentverhalten im Serbokroatischen dargestellt an den Substantiven*, odnosno *Das Akzentverhalten im Serbokroatischen dargestellt an den Verben*, objavljeno u časopisu *Die Welt der Slaven*, Jahrgang XIV, Heft 1, 26–46 i 2, 174–192, Otto Harrassowitz – Wiesbaden, 1969.

O TVORBI RIJEČI

Stanko Žepić

Svaka opširnija gramatika posvećuje jedno poglavlje tvorbi riječi gdje se u dva odjeljka klasificira inventar riječi prema tome da li se po postanku mogu još prepoznati dvije posebne riječi ili samo jedna proširena nekim afiksom, tj. da li se radi o izvedenici ili složenici. Pri tome se već površnim ispitivanjem može ustanoviti da se građa opisuje i klasificira po kriterijima, obično implicitno sadržanim u tekstu, koji ne dopuštaju da se egzaktno odredi relevantnost elemenata za tvorbu novih jezičnih jedinica. Postupak je obično taj da se kao osnova opisa primijeni manje ili više slučajno odabrani korpus na kojem se onda registrira postojanje stanovitih sufiksa i prefiksa, obično sistematiziranih po abecednom redu, uz naznaku njihova »značenja« i porijekla (preko starijih, pismeno zabilježenih stupnjeva jezičnog razvoja pa sve do hipotetskog indoevropskog). Rezultat takvog opisa obično je mješavina nekih spoznaja povijesne gramatike s opisom današnjeg jezičnog stanja. Kod opisa složenica navodi se porijeklo dvočlanog izraza, klasificira se obično prema kategorijama razrađenim na materijalu staroindijskog, a rezultati su obično manje ili više iscrpne liste s primjerima. Takva metoda, dakako, ne može zadovoljiti stroge zahtjeve strukturalne lingvistike.¹

Svi su jezici izgrađeni od ograničenog broja osnovnih elemenata koji se po stanovitim pravilima povezuju u neograničeni broj većih jezičnih jedinica. Od upravo neznatnog broja fonema, kojih broj od jezika do jezika iznosi otprilike između 20 i 40, može se izgraditi oko 5000 morfema koji su u jeziku nosioci značenja. Međusobnim kombiniranjem morfema dobiva se rječnik jezika koji, po grubim procjenama, sadrži nekoliko stotina tisuća riječi. Povezivanjem riječi po stanovitim sintaktičkim pravilima dobiva se beskonačan broj mogućih rečenica jednog jezika.

Zadaća je tvorbe riječi da pokaže na koji način član jezične zajednice vlada rječnikom svojega materinskog jezika, tj. kakvim mehanizmom za tvorbu riječi mora raspolagati svaki pojedinac da bi mogao sudjelovati u komunikacijskom procesu unutar svojega materinskog jezika. Drugim riječima, treba opisati naoko trivijalnu činjenicu da svaki član jezične zajednice »gramatički« ispravno tvori nove riječi i da riječi koje još nikada nije čuo, ako pozna je značenje njihove osnove, ispravno razumije.

Taj se fenomen može vrlo lijepo slijediti kod djece koja uče svoj materinski jezik, jer se pažljivim promatranjem može dobro vidjeti da djeca ne usvajaju

¹ Pod pojmom strukturalne lingvistike autor razumije pored različitih strukturalističkih škola i transformacijsku gramatiku N. Chomskoga, premda se ona u nekim svojim spoznajama suprotstavlja klasičnom strukturalizmu i bliža je tradicionalnoj školskoj gramatici.